

ПИТАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ В ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Сьюзен Стюарт (США, Бостон)

Деякі питання національних відносин в Україні

У жовтні минулого року фонд Сороса фінансував мою поїздку до України з метою вивчення питань національних відносин. Ще перед поїздкою до Києва ми з колегами задавали собі питання: «Чому на Україні до сих пір не виникало тих відкритих, навіть кривавих міжнаціональних конфліктів, які мають місце в інших республіках колишнього СРСР?»

Одноставної думки з приводу цього у нас не було, і я приїхала сюди з різними гіпотезами і припущеннями.

Тут, у Києві, мені часто говорили, що українці досить терплячий народ і саме завдяки цим його якостям тут все благополучно у сфері національних відносин.

Я не прихильник таких узагальнень щодо національного характеру, оскільки вважаю, що вони здебільшого не обгрунтовані і до того ж, якщо зробити таке узагальнення не на користь, а на шкоду народові, то воно може привести до небезпечних наслідків. Через те я вирішила не вдаватись до узагальнень, а зайнятися конкретними питаннями, тому оприділення Українського характеру відійшло на задній план.

Спочатку я працювала над Законом про громадянство України. Мене дуже обнадіює те, що Україна не пішла шляхом Прибалтики, де в Латвії, наприклад, щоб стати її громадянином, кожна особа повинна доказати, що чи то вона, чи її предки були громадянами Латвії до 1940 року. Якщо у неї немає таких доказів, то вона мусить пройти процес натуралізації, який включає в себе шістнадцятилітній ценз осілості і знання латиської мови. Український варіант свідчить про більш толерантне відношення до громадян інших національностей, які, можливо, недавно переселилися на Україну або не знають української мови. У Законі про громадянство привертає увагу ще один цікавий момент. Проект закону, який розроблений Комісією з прав людини, передбачає єдине громадянство. Проте під час дискусії в Парламенті України вирішили ввести фразу, яка допускає подвійне громадянство за двосторонніми договорами. Такий компроміс суперечить світовому досвіду, де країни намагаються уникати подвійного громадянства, але багато депутатів вважало, що виходячи із нинішньої ситуації в Україні, враховуючи дестабілізацію, яка викликана розпадом Радянського Союзу, не варто лякати представників інших національностей на Україні, у яких існують тісні багатосторонні зв'язки з багатьма колишніми республіками, а навпаки, заспокоїти цих людей дозволом на подвійне громадянство. Прагнення депутатів показати, що Україна не збирається ізолюватися — дуже правильне і необхідне в такий час, коли розпадаються багаточисленні зв'язки і на їх місці поки ще нічого не створено. Проте із розмов з членами Комісії з прав людини видно, що Україна не буде шукати можливостей для заключення двостороннього договору про громадянство і оскільки ініціатива навряд чи

появиться із боку інших країн, цей компроміс реальної ролі не зіграє. Це не страшно, тому що новонароджена співдружність Білорусі, Росії і України знімає страх перед самоізоляцією України у всіх відношеннях.

Мене зацікавив механізм реалізації Закону про мову у вищих навчальних закладах. Як відомо, у ньому вказуються строки, протягом яких повинен відбутися перехід на українську мову. Головне питання полягає в тому, наскільки ці терміни реальні. Враховуючи досвід викладачів різних вузів, з якими я розмовляла, можна сказати, що перший рік пішов тільки на зменшення психологічного бар'єру, який стояв на заваді проведення цього закону. Той факт, що цей бар'єр в значній мірі зник, свідчить про те, що прихильники закону підходять до його проведення обережно і тактовно, бо якби вони намагалися проводити його грубо і насильно, то відштовхнули б тих, хто боїться можливої насильної українізації.

Протягом другого року проведення закону відбулися деякі зміни у вузах, і головне завдання зараз полягає не в переборенні психологічного бар'єру, а у вирішенні технічних проблем, таких, як відсутність підручників українською мовою. Зараз ця проблема поступово вирішується, хоч тут, звичайно, розвал економіки і невияснені політичні відносини між колишніми республіками відіграють свою роль, ускладнюючи, наприклад, виробництво і поставку паперу. Навіть якщо ці проблеми і вирішаться, існує інша небезпека: якщо публікації українською мовою будуть мати пріоритет над російськомовними, то їх якість від цього може постраждати. Не можна хороших спеціалістів, що пишуть російською мовою, позбавити можливості друкуватися — від цього наука на Україні втратить більше, ніж вона отримує у мовному відношенні.

Повертаючись до вказаних в законі строків, можна сказати, що вони здаються досить реальними, особливо, якщо врахувати, що в Комісії з питань народної освіти і науки при Верховній Раді України мова йшла про те, що було б не страшно, якби повний перехід на українську мову здійснився протягом 15-ти років. Крім того самі викладачі висловлюються за те, щоб перехід відбувався добровільно і природно. Запитується, для чого потрібний в такому разі закон? Дійсно, за даним контекстом подібний закон абсолютно не зрозумілий. Проте на Україні, де рідна мова довгий час підлягала різноманітним обмеженням і утискам, ясно, що перехід на нову державну мову повинен якимсь чином регулюватися. Інша справа, що можна було б оголосити на перехідний період дві державні мови, українську і російську, щоб полегшити процес переходу і анулювати можливість докорів відносно його насильницького характеру, але, як видно, русифікація в минулому і психологія людей зробили такий варіант неможливим.

Однак і Закон про громадянство, і Закон про мови носять терплячий характер. Звичайно, над цим законом працювали не лише люди української національності, та й, виходячи із двох законів, не можна остаточно робити висновки про національний характер, але можна сказати, що орієнтація законів підтверджує гіпотезу про толерантність, яка властива українцям. Нульовий варіант у Законі про громадянство — найкращий і найрозумніший підхід в даній ситуації, що склалася в Україні. Відносно Закону про мови — то мені хотілося б тільки зауважити, що в даний час цей закон триває в основному неофіційно, оскільки відсутнє поки що рішення про міри покарання стосовно цього закону.

З одного боку добре, що у вузах багато людей проявляють активний інтерес до переходу на українську мову, так що закон виконується сам по собі, а з другого боку, таке неформальне проведення, якому сприяють «гро-

мадські контролери», що добровільно перевіряють різні аспекти цього переходу, може викликати ситуацію, в якій дуже багато залежатиме від суб'єктивної інтерпретації закону і від характеру однієї чи декількох осіб. І все ж таки цей закон діє зараз досить успішно, і трудно уявити, яких заходів можна вжити для покарання людини, що пише або розмовляє «неправильною мовою». Можливо, саме через ці труднощі Верховна Рада до сих пір не прийняла належного рішення з цього приводу.

Мені здається, що у сфері національних відносин Україна іде вірним шляхом, якщо вона і далі буде діяти за тими принципами, що мотивували форму і зміст законів про громадянство і мови, то є всі підстави твердити, що Україна зможе уникнути тих національних конфліктів, що ведуть до особистих страждань багатьох людей і стоять на заваді створення нових політичних і економічних структур у інших республіках колишнього Радянського Союзу.

Роман Сольчаник (Німеччина, Мюнхен)

Україна, Білорусь і Молдова: інтеграція по-імперськи, русифікація і боротьба за національне виживання*

Дисидентство

Дисидентство було більш-менш постійною рисою політичного життя в Україні з кінця 1950-х років. Опозиційний рух, якому було завдано страшеного удару під час так званого «великого погрому» 1972—1973 рр., не був, однак, повністю придушений. Окремі особи та підпільні групи продовжували свою діяльність, зокрема, над підготовкою і розповсюдженням «самвидаву». Так, уже навесні 1974 р. побачив світ № 7—8 нелегального журналу «Український вісник». Він був підготовлений новим редакторським колективом і відрізнявся від перших шести номерів, опублікованих протягом 1970—1972 р., більш радикальною тональністю, що з'явилася під впливом «великого погрому». Втім, переважну більшість «самвидаву» в Україні на той час становили написані у таборах праці українських політв'язнів — В'ячеслава Чорновола, Валентина Мороза, Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Івана Світличного, Данила Шумука та багатьох інших. 1970-ті роки були позначені великим напливом українців до ГУЛАГу. Наприкінці того десятиріччя відомий російський правозахисник Юрій Орлов заявив, що 30—40 % політв'язнів у мордовських та уральських таборах становлять українці.

Ситуація, яка склалася в Україні після серії арештів, судових процесів і чисток початку 1970-х років, відтворена у блискучому есе Юрія Бадзьо, написаному в формі відкритого листа радянському керівництву незадовго до арешту цього автора у квітні 1979 р. Його аналіз наслідків радянської національної політики в Україні стоїть в одному ряду з есе Дзюби, являючи собою одне з найвизначніших явищ української нелегальної літератури. Однак, на відміну від Дзюби, Бадзьо не обтяжений марксистсько-ленінським підходом до національної політики. Його концепція базується на переконанні, що історичне буття націй має три аспекти — минуле, сього-